

นิติศาสตร์ไทย 3 กระแส¹

สมชาย ปรีชาศิลปกุล

ระบบการศึกษากฎหมายสมัยใหม่ในสังคมไทย อันหมายถึงการมีสถาบันการศึกษา หลักสูตรการ จัดระบบการเรียนการสอนเป็นประจำ การให้วุฒิการศึกษาทางด้านนิติศาสตร์ เป็นระบบการศึกษาที่เพิ่งจะ เกิดขึ้นเมื่อมีการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 ทั้งนี้ก่อนหน้าการจัดตั้งโรงเรียน กฎหมาย การศึกษากฎหมายยังคงใช้ระบบของการฝากตัว โดยผู้ที่ต้องการจะศึกษาทางด้านกฎหมาย ต้อง เข้าไปรับใช้และได้รับการถ่ายทอดจากบรรดาผู้ที่มีความรู้และดำรงตำแหน่งอยู่ในกระบวนการยุติธรรม การศึกษากฎหมายจะเป็นไปในลักษณะของการฝึกฝนและการเรียนรู้จากผู้ที่มีตำแหน่งหน้าที่ โดยเฉพาะ อย่างยิ่งหากต้องการรับราชการเกี่ยวกับการชำระหรือการตัดสินคดีซึ่งต้องมีความรอบรู้ในทางกฎหมายก็ ต้องเรียนกฎหมายและฝึกหัดพิจารณาคดีจากผู้ที่มีหน้าที่เกี่ยวข้องอันได้แก่ ลูกขุน ตระลาการ และผู้ปรับ ซึ่งก็ต้องไปเรียนที่บ้านหรือสำนักของผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ ซึ่งส่วนใหญ่ก็มักจะเป็นข้าราชการบริพารหรือขุน นางในราชสำนัก ยังไม่มีการจัดตั้งสถานศึกษาสำหรับการศึกษากฎหมายขึ้นเป็นการเฉพาะ²

การจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายนับเป็นจุดเปลี่ยนที่สำคัญของระบบการศึกษากฎหมายในสังคมไทย และได้เป็นรากฐานที่สำคัญต่อเนื่องมาจนกระทั่งทุกวันนี้ อย่างไรก็ตาม ในห้วงระยะเวลา นับตั้งแต่ยุคของการ ก่อตั้งโรงเรียนกฎหมายสืบเนื่องต่อมาในภายหลัง มิได้หมายความว่าระบบการศึกษากฎหมายใน สังคมไทยจะดำเนินสืบเนื่องต่อมาในลักษณะเช่นเดิมโดยปราศจากความเปลี่ยนแปลง

หากพิจารณาถึงทิศทางหรือแนวโน้มของการศึกษากฎหมายภายใต้ระบบกฎหมายสมัยใหม่ พบว่า สามารถแบ่งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเป็น 3 ช่วงสำคัญด้วยกัน คือ ช่วงที่หนึ่งนับตั้งแต่การก่อตั้งโรงเรียน กฎหมายในสมัยรัชกาลที่ 5 มาจนกระทั่งถึงการก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง อันเป็น การศึกษากฎหมายภายใต้วัตถุประสงค์และทิศทางที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงบุกเบิกไว้ หรืออาจ เรียกว่าเป็น “นิติศาสตร์สกุลกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์” ช่วงที่สอง นับตั้งแต่การก่อตั้งมหาวิทยาลัยวิชา ธรรมศาสตร์และการเมืองกระทั่งถึงช่วงเกิดการยุบเลิกหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต หรืออาจเรียกได้ว่าเป็น “นิติศาสตร์สกุลปริดีพนมยงค์” และช่วงสุดท้ายจากการยุบเลิกหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตและมีการแยก การศึกษากฎหมายออกมาเป็นการเฉพาะเป็นหลักสูตรนิติศาสตร์บัณฑิตสืบมาจนกระทั่งปัจจุบัน โดย จัดเป็นระบบการศึกษากฎหมายที่อยู่ภายใต้การครอบงำของการจัดการศึกษาที่เน้นไปในทางวิชาชีพ

¹ แก้ไขปรับปรุงเพิ่มจากบทที่ 4 ระบบการศึกษากฎหมาย ใน สมชาย ปรีชาศิลปกุล, นิติศาสตร์ไทยเชิงวิพากษ์ (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2549)

² 100 ปี โรงเรียนกฎหมาย, สำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา, มปป., หน้า 49 – 51.

นิติศาสตร์สกุลกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

สังคมไทยในปลายพุทธศตวรรษที่ 24 ต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างไพศาลสืบเนื่องมาจากอิทธิพลและวิทยาการความรู้ใหม่ๆ ของชาติตะวันตกที่แผ่เข้ามาสู่สังคมไทย เป็นผลให้เกิดการตระหนักถึงความล้มเหลวในความรู้ด้านต่างๆ ที่ดำรงอยู่ในสังคมซึ่งไม่สามารถตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วในแทบทุกด้าน

ระบบกฎหมายของไทยแบบดั้งเดิมก็หลีกเลี่ยงไม่พ้นกับความเปลี่ยนแปลงนี้ ท่ามกลางแรงกดดันจากต่างชาติถึงความล้มเหลวไม่เหมาะสมของกฎหมายในขณะนั้น ทั้งในแง่ของความ “ป่าเถื่อน” ของระบบกฎหมายที่ยังคงใช้ระบบจารีตนครบาลอันเป็นกระบวนการในการแสวงหาข้อเท็จจริงและการลงโทษด้วยวิธีการทรมาน เช่น การตอกเล็บ ปีบขมับ เป็นต้น อันเป็นสิ่งที่ระบบกฎหมายของตะวันตกได้มีการแก้ไขปรับปรุงและนำไปสู่การพัฒนาของระบบกฎหมายสมัยใหม่ (Modern Law) ด้วยการให้คุณค่าและความสำคัญกับมนุษย์เพิ่มขึ้น และในอีกด้านหนึ่งก็เป็นความล้มเหลวของระบบกฎหมายแบบดั้งเดิมที่ไม่อาจปรับเข้ากับความเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคมที่กำลังเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จากสังคมเกษตรกรรมไปสู่การขยายตัวทางด้านการค้าและพาณิชยกรรมอันเป็นผลให้ต้องมีความสัมพันธ์ในเชิงสัญญาาระหว่างเอกชนเพิ่มมากขึ้น รวมถึงความต้องการกฎหมายใหม่ๆ ในทางธุรกิจเพื่อรองรับกับสภาพการณ์ในลักษณะเช่นนี้ ชนชั้นนำของไทยก็ตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการปรับปรุงระบบกฎหมายไทยอย่างสำคัญ โดยมีการเปรียบเทียบระบบกฎหมายในขณะนั้นมีสภาพเหมือน “เรือกำปั่นที่ถูกเพรียงและปลวกกิน ฟูโถมทั้งลำ แต่ก่อนมานั้นเหมือนรั้วแห่งใดก็เข้าไปตามอุตุยาแต่เฉพาะที่ตรงรอยรั้วนั้น ที่อื่นก็โถมลงอีก ครั้นนานเข้าก็ยิ่งชำรุดหนักลงทั้งลำเป็นเวลาสมควรที่ต้องตั้งกังขึ้นกระดานใหม่เป็นของมันคงสืบไป”³

ซึ่งได้นำมาสู่การปฏิรูประบบกฎหมายและงานศาลที่เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางในเวลาต่อมา⁴ และจากการปฏิรูประบบกฎหมายก็ได้มีผลถึงการจักระบบการศึกษากฎหมายที่เปลี่ยนแปลงไป มีการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายและจักระบบการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบตามแบบของตะวันตก

การตระหนักถึงความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย เป็นสิ่งที่ถูกกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในห้วงเวลาของการปฏิรูประบบกฎหมายและงานศาลยุติธรรมในรัชกาลที่ 5 โดยมีเป้าหมายเพื่อที่จะสร้างนักกฎหมายที่มีความรู้แบบใหม่เข้าไปสู่ระบบที่ได้เปลี่ยนแปลงไป โรแลง ยัคมินส์ (Rolin

³ เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน รศ. 130 และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน (พระนคร: โรงพิมพ์กรมสรรพามิต, 2510) หน้า 85.

⁴ กล่าวอีกนัยหนึ่ง ความคิดทางกฎหมายของตะวันตกได้ถูกนำเข้ามาเป็นพื้นฐานของการปฏิรูปกฎหมายทดแทนระบบกฎหมายที่ใช้บังคับอยู่ในขณะนั้น ดูรายละเอียดใน สมชาย ปรีชาศิลปกุล, ความยกย่องในประวัติศาสตร์ของบิดาแห่งกฎหมายไทย (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2546) หน้า 26-34.

Jacquemyns) หรือเจ้าพระยาอภัยราชาสยามานุกุลกิจ นักกฎหมายชาวเบลเยียมซึ่งเข้ามารับราชการเป็นที่ปรึกษาราชการทั่วไปได้ถวายความเห็นต่อรัชกาลที่ 5 ให้มีการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายขึ้น⁵ เพื่อจัดระบบการศึกษาให้เป็นไปตามแบบตะวันตก แต่เนื่องจากในขณะนั้นยังไม่มีกำลังคนเพียงพอจึงยังไม่ได้ดำเนินการ ต้องรอจนกระทั่งพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ สำเร็จการศึกษาทางด้านกฎหมายกลับมาจากประเทศอังกฤษ

กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นพระราชโอรสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประสูติแต่พระจอมมารดาตลับ ทรงเป็นพระราชโอรสรุ่นแรกๆ ที่ได้เสด็จไปศึกษายังทวีปยุโรป พระองค์ได้เลือกศึกษาวิชากฎหมายที่วิทยาลัยไครสต์เชิชในมหาวิทยาลัยอ็อกซฟอร์ด และพระองค์ได้สำเร็จการศึกษาเมื่อ พ.ศ. 2436 ภายหลังสำเร็จการศึกษาพระองค์ได้เสด็จกลับเมืองไทยและเริ่มต้นการทำงานซึ่งต่อมาได้มีบทบาทอย่างสำคัญโดยเฉพาะอย่างยิ่งงานทางด้านกฎหมาย ทั้งในด้านของการปฏิรูประบบศาลและการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย ซึ่งเป็นการวางรากฐานต่อการศึกษากฎหมายไทยสืบต่อมา

ในด้านของการจัดการศึกษากฎหมาย กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์มีบทบาทอย่างสำคัญต่อการวางรากฐานของโรงเรียนรวมทั้งบทบาทในด้านต่างๆ ทั้งด้านการสอน การบริหาร และการส่งเสริมบรรดานักเรียนของโรงเรียนกฎหมาย จนกระทั่งได้รับการขนานพระนามว่าเป็น “บิดาแห่งโรงเรียนกฎหมาย” มีลักษณะที่สำคัญ 3 ประการ ด้วยคือประการแรก วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย มุ่งที่จะสร้างบุคลากรเข้าสู่ระบบงานยุติธรรมที่กำลังอยู่ในห้วงเวลาของการปฏิรูป การเปลี่ยนแปลงที่บังเกิดขึ้นในระบบการปกครองที่ยึดเอาตะวันตกเป็นแบบอย่าง ทำให้เกิดการขาดแคลนบุคลากรรองรับต่อระบบใหม่ที่กำลังก่อตั้งขึ้น การก่อตั้งโรงเรียนเพื่อผลิตบุคลากรในด้านต่างๆ ก็ถูกก่อตั้งขึ้นในช่วงเวลานี้ โดยหากพิจารณาถึงโรงเรียนที่มีบทบาทสำคัญต่อการสร้างบุคลากรเข้าสู่ระบบราชการแบบใหม่ซึ่งก่อตั้งขึ้นในช่วงเวลานี้ก็จะทำให้เห็นวัตถุประสงค์ของการสร้างบุคลากรเข้าสู่ระบบราชการสมัยใหม่ทั้งระบบ ดังต่อไปนี้

โรงเรียนนายร้อยทหารบก (จัดตั้งขึ้น พ.ศ. 2430)

โรงเรียนนายเรือ (จัดตั้งขึ้น พ.ศ. 2438)

โรงเรียนกฎหมาย (จัดตั้งขึ้น พ.ศ. 2440)

โรงเรียนมหาดเล็ก (จัดตั้งขึ้น พ.ศ. 2442)

ในส่วนของบุคลากรด้านกฎหมาย การขาดแคลนเป็นที่ตระหนักถึงในหมู่ชนชั้นนำว่ามีความจำเป็นต้องได้รับการแก้ไข เมื่อกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์มีคำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

---

⁵ พชรินทร์ เปี่ยมสมบุรณ์, “การปฏิรูปกฎหมายไทยตั้งแต่ พ.ศ. 2411 จนถึง พ.ศ. 2478”, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย 2517, หน้า 82.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเกี่ยวกับการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายก็ได้ย้ำถึงปัญหานี้ว่าเป็นสาเหตุสำคัญของการที่จะมีการตั้งโรงเรียนขึ้นว่า

“พระองค์คงจะทรงทราบแล้วว่า ปัจจัยด้านกำลังคนเป็นเรื่องสำคัญที่สุดเช่นเดียวกับความสำคัญ
ของโลหิตต่อร่างกาย ถ้าหากเกิดหยุดลงเมื่อใด ทุกสิ่งทุกอย่างก็จะถึงแก่กาลสิ้นหวัง กระทรวงนี้ก็จะ
กลายเป็นเรือแตก ข้าพระพุทธเจ้าหมายถึงโรงเรียนกฎหมาย ข้าพระพุทธเจ้าไม่คิดว่าสิ่งที่ข้าพระพุทธเจ้า
กราบบังคมทูล ต่อไปนี้จะเป็นความจริง ก่อนปี 115 ก็ร้องกันอยู่ว่าไม่มีคน ถ้าหากเราจะทดลองสร้างสิ่งที่
เราต้องการขึ้นเสียเอง โรงเรียนกฎหมายตั้งขึ้นมาก็เพื่อจุดประสงค์นี้”⁶

ความจำเป็นที่จะต้องมีการจัดการศึกษากฎหมายให้เกิดขึ้นเป็นผลสืบเนื่องมาจากการปฏิรูป
กฎหมายที่มีความเปลี่ยนแปลงอย่างกว้างขวางในเนื้อหาของกฎหมาย มีการบัญญัติกฎหมายใหม่เกิดขึ้น
เพื่อตอบสนองกับสภาพทางเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปโดยเฉพาะกฎหมายด้านธุรกิจการค้าที่มี
ความจำเป็นต่อระบบเศรษฐกิจของสยามซึ่งการค้าขายขยายตัวเพิ่มมากขึ้น นอกจากนี้ก็ยังคงมีความ
เปลี่ยนแปลงในด้านรากฐานทางความคิดทางกฎหมายเช่น ในกฎหมายอาญาที่รับเอาแนวความคิดว่า
บุคคลคือองค์ประธานแห่งสิทธิ (Subject of Law) การจะลงโทษบุคคลใดๆ จะกระทำได้ก็ต่อเมื่อมีการ
พิสูจน์อย่างชัดแจ้งแล้วว่าบุคคลนั้นได้กระทำความผิดจริงโดยกระบวนการยุติธรรมที่เปิดโอกาสให้มีการพิสูจน์
และโต้แย้งจากผู้ถูกกล่าวหา

โรงเรียนกฎหมายที่ถูกจัดตั้งขึ้นจึงมีบทบาทสำคัญต่อการบ่มเพาะนักกฎหมายตามระบบใหม่
เพื่อให้มีความเชี่ยวชาญที่จะปฏิบัติตามได้อย่างไม่ติดขัด ผู้ที่สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนกฎหมายจะเข้า
มาเป็นบุคลากรที่สำคัญต่อระบบราชการโดยเฉพาะอย่างยิ่งในกิจการด้านศาลยุติธรรม ดังในปีแรกผู้ที่สอบ
ไล่ได้ของโรงเรียนกฎหมายจำนวน 9 คน กระทรวงยุติธรรมรับไว้ทำงานในตำแหน่งผู้พิพากษาของระบบ
การศาลแบบใหม่ทุกคน⁷ ซึ่งต่อมาต่างมีความเจริญก้าวหน้าในงานราชการเป็นอย่างดี เช่น นายลออ ไกร
ฤกษ์ ต่อมามีบรรดาศักดิ์เป็น เจ้าพระยามหิธร นายทองดี ธรรมศักดิ์ ต่อมามีบรรดาศักดิ์เป็นพระยาธรรม
สารเวทียวิเศษภักดี เป็นต้น

เมื่อกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ (พระยศในขณะนั้น) มีหนังสือกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงความสำเร็จของโรงเรียนกฎหมาย ก็ได้ให้ความสำคัญกับผลที่เกิดขึ้นจากการ
สร้างคนเข้าสู่ระบบราชการ ดังนี้

⁶ หจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารกระทรวงยุติธรรม รัชกาลที่ 5 หมายเลข ย 1/9 หนังสือกระทรวงยุติธรรมที่
40/2381 ลายพระหัตถ์พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว 2 กันยายน ร.ศ. 119 อ้างใน 100 ปีโรงเรียนกฎหมาย, อ้างแล้ว, หน้า 117.

⁷ เพ็งอ้ง, หน้า 85.

“.....เป็นความจริงที่ว่าเพียงจะมีผู้สำเร็จจากโรงเรียนเพียงประมาณ 30 คน แต่ 30 คนนี้ก็
ได้สร้างความเปลี่ยนแปลงให้แก่ราชการของใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่น้อย”⁸

ประการที่สอง สืบเนื่องจากวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโรงเรียนกฎหมาย ที่ต้องการผลิตบุคลากร
เข้าสู่ระบบงานศาลและกระบวนยุติธรรมภายหลังการปฏิรูป หลักสูตรของการศึกษากฎหมายที่จัดทำขึ้น
สำหรับโรงเรียนกฎหมาย จึงเป็นไปเพื่อตอบสนองต่อวัตถุประสงค์ดังกล่าวคือ มุ่งหมายให้ผู้สำเร็จจาก
โรงเรียนกฎหมายมีความเข้าใจในกฎหมายต่างๆ เพื่อให้สามารถไปเป็นผู้ปฏิบัติการทางด้านกฎหมายได้
เนื้อหาของกฎหมายที่ทำการศึกษาและสอบไล่จึงเน้นต่อการทำความเข้าใจกฎหมายแต่ละส่วน โดยวิชาที่
ได้ทำการสอบไล่ของโรงเรียนกฎหมายรุ่นแรกเมื่อ พ.ศ. 2440 มีวิชาดังต่อไปนี้⁹ คือ อาญา สัญญา มรดกกับ
ประทุษร้ายส่วนแบ่ง ผัวเมีย ทาส และประกาศต่าง ๆ วิธีพิจารณา กฎหมายระหว่างประเทศ

ความมุ่งหมายที่จะผลิตนักกฎหมายเข้าสู่ระบบกฎหมายสมัยใหม่ในฐานะของนักปฏิบัติการ ส่วน
หนึ่งปรากฏจากหลักสูตรการเรียนการสอนของโรงเรียนกฎหมาย นอกจากนั้นแล้วกรมหลวงราชบุรีดิเรก
ฤทธิ์ ก็ทรงให้การสนับสนุน ต่อนักเรียนกฎหมายให้สามารถใช้วิชาเป็น “ทรงสนับสนุนในการว่าความ
นักเรียนคนใดไม่มีความจะว่า ก็ให้ว่าความแทนผู้ต้องหาในเรือนจำ”¹⁰ จึงสามารถกล่าวได้ว่าหลักสูตรและ
การดำเนินงานของโรงเรียนกฎหมายมีความต้องการอันชัดเจนต่อการสร้างนักกฎหมายที่สามารถ
ปฏิบัติงานได้จริง

ประการที่สาม การปลูกฝังแนวความคิดทางกฎหมายที่ให้ความหมายของกฎหมายว่าเป็นคำสั่ง
ของผู้ปกครองที่มีอำนาจสูงสุดภายในรัฐ

ในหนังสือคำอธิบายกฎหมายของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ให้คำอธิบายเกี่ยวกับความหมาย
ของกฎหมายไว้ ดังนี้

“กฎหมายนั้นคือ คำสั่งทั้งหลายของผู้ปกครองว่าการแผ่นดินต่อราษฎรทั้งหลายเมื่อไม่ทำ
ตามแล้วจะรวมดาต้องโทษ ... เราจะต้องระวังอย่าคิดเอากฎหมายไปปนกับความดีความ
ชั่ว ถ้า ความยุติธรรม กฎหมายเป็นคำสั่งเป็นแบบที่เราจะต้องประพฤติตาม แต่กฎหมาย
นั้นบางทีก็จะชั่วได้ ถ้าไม่เป็นยุติธรรมก็ได้ความคิดว่าอะไรดีอะไรชั่ว ถ้าอะไรเป็นยุติธรรม

⁸ หนังสือกระทรวงยุติธรรมที่ 40/2381 ลายพระหัตถ์พระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กราบบังคมทูลพระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เอกสารกระทรวงยุติธรรม รัชกาลที่ 5 หมายเลข ย 1/9 2 กันยายน ร.ศ. 119 หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ กรมศิลปากร

⁹ ราชกิจจานุเบกษา 14 (22 พฤศจิกายน ร.ศ. 116) หน้า 530.

¹⁰ จักรปาณี ศรีศีลวสุทธิ์, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร ที่ระลึกในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร ณ วัดเทพศิรินทรา
วาส 15 พฤศจิกายน 2499, หน้า 52-53.

อะไรไม่เป็นยุติธรรม มีบ่อที่จะเกิดขึ้นหลายแห่ง เช่น ตามศาสนาต่างๆ แต่กฎหมายนั้น
เกิดขึ้นได้แห่งเดียวคือ จากผู้ปกครองแผ่นดิน ถ้าที่ผู้ปกครองแผ่นดินอนุญาตเท่านั้น”¹¹

คำอธิบายว่ากฎหมายเป็นคำสั่งของผู้ปกครองแผ่นดินหรือผู้ที่มีอำนาจสูงสุดของรัฐของกรมหลวง
ราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นการเสนอแนวความคิดทางปรัชญากฎหมายที่แตกหักกับความเชื่อแบบดั้งเดิมใน
กฎหมายไทย โดยในความเชื่อแบบดั้งเดิมในระบบกฎหมายของไทยจะอ้างอิงอยู่กับคัมภีร์พระธรรมศาสตร์
ซึ่งถือเป็นแม่บทของกฎหมายทั้งปวง และถือเป็นแหล่งรวมของกฎหมายที่จะใช้บังคับชี้ขาดในข้อพิพาท
ต่างๆ คัมภีร์พระธรรมศาสตร์มิใช่สิ่งที่มนุษย์บัญญัติขึ้นด้วยตนเอง หากเป็นกฎเกณฑ์ที่มีอยู่ตามธรรมชาติ
และมีอำนาจบังคับบัญชาเหนือมนุษย์ทั้งปวง หน้าที่ของกษัตริย์ก็คือการธำรงรักษาความยุติธรรมให้เป็นไป
ตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ พระมหากษัตริย์ไม่มีอำนาจแก้ไขได้โดยอำนาจของพระองค์เอง¹²

แต่คำสอนของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ กฎหมายเป็นสิ่งที่ถูกบัญญัติขึ้นโดยผู้ที่มีอำนาจสูงสุดใน
ในทางการเมือง อันเป็นอำนาจที่สมบูรณ์ในตัวเองโดยไม่ต้องอ้างอิงอยู่กับอำนาจอื่นใดที่อยู่
นอกเหนือไปจากมนุษย์ ผู้ปกครองสามารถบัญญัติกฎหมายให้มีผลบังคับใช้ได้กับประชาชนภายใต้อำนาจ
ปกครอง อย่างไรก็ตาม พึงตระหนักด้วยว่าความเปลี่ยนแปลงในความคิดทางกฎหมายนี้เป็นผลมาจากการ
ขยายตัวและการแผ่อิทธิพลทางความรู้ของตะวันตกเข้ามาสู่สังคมไทยและส่งผลกระทบต่อ
ความรู้ที่ดำรงอยู่ในสังคมขณะนั้นซึ่งการเปลี่ยนแปลงในความคิดเกี่ยวกับกฎหมายได้เริ่มปรากฏร่องรอย
นับตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 4 เมื่อทรงสรวลเกี่ยวกับที่มาของคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ว่าถูกคัดลอกมาจากกำแพง
ที่ขอบจักรวาล¹³

นอกจากอิทธิพลทางความรู้ของตะวันตกที่แผ่ขยายมากขึ้น คำอธิบายเกี่ยวกับกฎหมายของกรม
หลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้มีส่วนสำคัญต่อการสร้างความชอบธรรมแก่รัฐส่วนกลางในการบัญญัติกฎหมาย
การผนวกรวมเอาหัวเมืองและประเทศราชที่เคยมีความเป็นอิสระการปกครองตนเองในบางระดับ เช่น การ
สืบทอดตำแหน่งของเจ้าเมือง การบังคับใช้กฎหมายของตนเอง เป็นต้น ให้มาอยู่ภายใต้อำนาจของรัฐไทยที่
กำลังสถาปนาความเข้มแข็งในสมัยรัชกาลที่ 5 แนวความคิดว่ากฎหมาย คือ คำสั่งของผู้มีอำนาจสูงสุด
ภายในรัฐซึ่งได้รับการยอมรับและสืบทอดต่อกันมาในโรงเรียนกฎหมายมีผลอย่างสำคัญต่อการให้
ความชอบธรรมกับอำนาจรัฐในการบัญญัติกฎหมายขึ้นใช้บังคับเหนืออำนาจท้องถิ่นอื่น ฉะนั้น โรงเรียน

¹¹รพีพัฒนศักดิ์. คำอธิบายกฎหมาย (พระนคร: โรงเรียนกฎหมาย, ร.ศ. 118) หน้า 2 อ้างใน จรัญ โฆษณานันท์, กฎหมายกับ
สิทธิเสรีภาพในสังคมไทย : เส้นขนานจาก 2475 ถึงปัจจุบัน (กรุงเทพฯ: กลุ่มประสานงานศาสนาเพื่อสังคม, 2528) หน้า 51.

¹²แสวง บุญเฉลิมวิภาส, ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2545) หน้า 120.

¹³ร.แลงการ์, “วิวัฒนาการแนวความคิดของกฎหมายในพม่าและสยาม”, วีระดา สมสวัสดิ์, มองกฎหมาย (เชียงใหม่: ห้อง
จำหน่ายหนังสือ สำนักหอสมุดมหาวิทยาลัยเชียงใหม่, 2526) หน้า 66.

กฎหมายจึงมิได้ทำหน้าที่แต่เพียงผลิตบุคลากรด้านกฎหมายเข้าสู่งานศาลเท่านั้นหากยังเป็นสถาบันที่ผลิตความรู้ชุดใหม่ทางกฎหมายที่รองรับอำนาจของรัฐสมัยใหม่ด้วย

อย่างไรก็ตาม แนวความคิดในทางกฎหมายที่สนับสนุนอำนาจของรัฐที่กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ได้ทรงอธิบายนั้น เป็นแนวความคิดที่ได้รับอิทธิพลมาจากสำนักกฎหมายบ้านเมือง (Legal Positivism) อันเป็นแนวความคิดซึ่งกำลังเฟื่องฟูอยู่ในประเทศอังกฤษในช่วงเวลาที่พระองค์ได้เสด็จไปศึกษา ดังจะเห็นได้จากคำอธิบายของพระองค์ไม่แตกต่างจากการนิยามความหมายกฎหมายของ จอห์น ออสติน (John Austin ค.ศ. 1790-1859) นักคิดคนสำคัญที่วางรากฐานให้กับแนวคิดของสำนักกฎหมายบ้านเมืองซึ่งอธิบายว่ากฎหมาย คือคำสั่งซึ่งบัญญัติขึ้นโดยอาศัยอำนาจสูงสุดในทางการเมืองซึ่งสมาชิกส่วนใหญ่ของสังคมยอมรับ และหากมีการฝ่าฝืนก็จะได้รับการลงโทษ¹⁴

ถึงแม้จะเป็นการรับเอาแนวความคิดของสำนักกฎหมายบ้านเมืองมา แต่การนำแนวความคิดนี้มาใช้บังคับก็ได้นำไปสู่ผลที่แตกต่างกันขณะที่ในประเทศไทยการสนับสนุนอำนาจสูงสุดของรัฐในการบัญญัติกฎหมายเกิดขึ้นท่ามกลางกระบวนการของการพัฒนาระบบรัฐสภาแบบตัวแทน อำนาจสูงสุดของรัฐจึงเป็นอำนาจที่ประชาชนมีส่วนร่วม แต่สำหรับในสังคมไทยแนวความคิดนี้ถูกนำเข้ามาในห้วงเวลาที่สถาบันกษัตริย์กำลังสร้างความเข้มแข็ง แนวความคิดของสำนักกฎหมายบ้านเมืองจึงเป็นการให้ความชอบธรรมกับสถาบันกษัตริย์ในฐานะที่เป็นผู้ปกครองสูงสุดแห่งรัฐในการใช้อำนาจเหนือกลุ่มอื่นๆ ซึ่งหากพิจารณาในแง่นี้ การนำเอาความรู้ทางด้านกฎหมายจึงไม่ใช่เพียงเพราะอิทธิพลของระบบการศึกษาที่กรมหลวงราชบุรีฯ ได้รับมาขณะทำการศึกษาอยู่เท่านั้น หากยังเป็นเพราะแนวความคิดนั้นสอดคล้องและตอบสนองต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมไทยที่มีชนชั้นนำเป็นผู้มีบทบาทสำคัญ

นิติศาสตร์สกุลปริดี พนมยงค์

ระบบการศึกษากฎหมายในสังคมไทยตามแนวทางของนิติศาสตร์สกุลกรมหลวงราชบุรีฯ ได้เผชิญกับความเปลี่ยนแปลงครั้งสำคัญภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์มาสู่ระบอบประชาธิปไตยเมื่อ พ.ศ. 2475 อันเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางการเมืองอย่างสำคัญและได้ทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงอย่างขนานใหญ่ในหลายด้านติดตามมาในสังคมไทย

ในส่วนของการศึกษาทางด้านกฎหมายก็ได้ส่งผลต่อการจัดระบบการศึกษากฎหมายในลักษณะที่แตกต่างไปจากที่เคยดำเนินมาในโรงเรียนกฎหมาย โดยภายหลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองมีการยุบโรงเรียนกฎหมายให้ไปรวมกับคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อ 25

¹⁴ L.B. Curzon, Jurisprudence (London: Cavendish Publishing, 1995) p.101.

เมษายน พ.ศ. 2476 ก่อนจะถูกโอนมาเป็นของมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง (มธก.) ซึ่งถูกจัดตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2477 แต่ความเปลี่ยนแปลงที่บังเกิดขึ้นมิใช่เป็นเพียงการยุบรวมโรงเรียนกฎหมายให้กลายเป็นส่วนหนึ่งของ มธก. เท่านั้น หากยังเป็นความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้ระบบการศึกษากฎหมายที่เกิดขึ้นใหม่มีรากฐานความคิดและทิศทางของการจัดการศึกษากฎหมายที่แตกต่างไปจากเดิมที่เคยดำเนินมาเป็นอย่างมาก

สาเหตุสำคัญประการหนึ่งของความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นผลมาจากความปรารถนาในการจะสร้างสถาบันการศึกษาเพื่อวางพื้นฐานทางด้านความรู้ให้รองรับกับระบอบการปกครองใหม่ที่กำลังก่อตัวขึ้น อันเป็นหนึ่งในหลัก 6 ประการของคณะราษฎรที่ต้องการจะให้การศึกษาอย่างเต็มที่แก่ราษฎร

ปรีดี พนมยงค์ หนึ่งในสมาชิกคณะราษฎรซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญต่อการจัดตั้ง มธก. ได้เล็งเห็นความสำคัญของการจัดระบบศึกษาที่จะเป็นเงื่อนไขสำคัญของการนำสยามไปสู่ระบอบประชาธิปไตย จึงได้วางรูปแบบของการศึกษาในสถาบันแห่งนี้ที่เปลี่ยนแปลงไปจากโรงเรียนกฎหมายอย่างมาก แม้ว่า มธก. จะมีความสืบเนื่องบางส่วนมาจากโรงเรียนกฎหมายจนอาจทำให้เข้าใจว่าระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นของทั้ง 2 สถาบันมีความต่อเนื่องกัน แต่หากได้พิจารณาถึงแนวทางของระบบการศึกษาของทั้งสองแห่งแล้ว จะเห็นได้ว่าระบบการศึกษาที่เกิดขึ้นใน มธก. มีลักษณะเฉพาะของตนเองที่ต่างไปจากการศึกษากฎหมายในโรงเรียนกฎหมายอย่างชัดเจน¹⁵ ดังนี้

ประการแรก มธก. ถูกจัดตั้งขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การศึกษาและความรู้ที่รองรับกับระบอบการปกครองใหม่ที่กำลังก่อตัว

ภายใต้รูปแบบการปกครองที่ยึดถือเอารัฐธรรมนูญเป็นหลักสูงสุดในการปกครองบ้านเมืองแตกต่างไปจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่เคยดำเนินมา จึงมีความจำเป็นต้องมีการเผยแพร่ความรู้และแนวคิดในระบอบนี้ให้กระจายออกอย่างกว้างขวางเนื่องจากเป็นระบอบการปกครองแบบใหม่ที่แตกต่างไปจากเดิม จำเป็นต้องมีสถาบันให้การศึกษาเพื่อเผยแพร่ความรู้ความเข้าใจในระบอบการปกครองที่กำลังก่อตัวขึ้น

ปรีดี พนมยงค์ ซึ่งได้ดำรงตำแหน่งผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัย ได้ย้ำถึงความสำคัญของการจัดตั้ง มธก. ไว้ว่า

---

¹⁵ โดยทั่วไปปรีดี พนมยงค์ เป็นที่รู้จักในฐานะของบุคคลสำคัญที่มีบทบาทในทางการเมืองสำหรับการเมืองไทยสมัยใหม่ในด้านต่างๆ แม้อาจมีความเห็นต่อบทบาทและคุณูปการของปรีดีที่อาจแตกต่างกันไปตามจุดยืนและทรรศนะของแต่ละกลุ่ม อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นที่ยอมรับถึงบทบาทของปรีดีในฐานะของผู้ประศาสน์การมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง แต่ก็ไม่ค่อยได้มีการตระหนักถึงความสำคัญของการวางทิศทางการศึกษาที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในแวดวงทางด้านนิติศาสตร์แทบไม่มีการพิจารณาหรือเชื่อมโยงถึงความสำคัญของหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตกับการศึกษากฎหมาย อันอาจเป็นผลมาจากความเข้าใจว่าหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตมิใช่เป็นการรูปแบบของการศึกษากฎหมาย.

“...ยิ่งสมัยที่ประเทศของเราดำเนินการปกครองตามระบอบรัฐธรรมนูญเช่นนี้แล้ว เป็นการจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้มีมหาวิทยาลัยสำหรับประศาสน์ความรู้ในวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองแก่พลเมืองให้มากที่สุดที่จะเป็นไปได้ เปิดโอกาสให้แก่พลเมืองที่จะใช้เสรีภาพในการศึกษากว้างขวางยิ่งขึ้นเพื่อประโยชน์ของประเทศชาติสืบไป”¹⁶

เพื่อให้สอดคล้องกับความต้องการที่ให้เสรีภาพทางการศึกษาแก่พลเมืองอันจะเป็นประโยชน์ต่อการเมืองการปกครองแบบใหม่ มธก. จึงได้จัดรูปแบบของการศึกษาให้เป็น “ตลาดวิชา” อันเป็นรูปแบบที่เปิดให้ประชาชนผู้สนใจสามารถสมัครเข้าเรียนได้กว้างขวาง ดังจะเห็นได้จากระเบียบของการเข้าเป็นนักศึกษาของมหาวิทยาลัย¹⁷ ซึ่งค่อนข้างเปิดกว้างให้กับประชาชนที่จะสมัครเข้าทำการศึกษาโดยมีคุณสมบัติดังนี้

1. อายุของผู้สมัครเข้ารับการศึกษาต้องไม่ต่ำกว่า 17 ปีโดยไม่จำกัดอายุชั้นสูงของผู้สมัคร
2. สอบไล่ได้มัธยมบริบูรณ์ตามมาตรฐานของกระทรวงธรรมการ (กระทรวงศึกษาธิการ) หรือผู้ที่สอบเทียบความรู้ซึ่งจัดโดยมหาวิทยาลัยหรือโดยที่อื่นซึ่งมหาวิทยาลัยรับรอง
3. ภายใน 1 ปี นับตั้งแต่แรกตั้งมหาวิทยาลัยจะผ่อนผันผู้ที่มีได้มีพื้นความรู้ตามข้อ 2 ให้สามารถสมัครเรียนได้ถ้ามีคุณสมบัติพิเศษ ดังต่อไปนี้
  - เป็นสมาชิกสภาธิบดีบัญญัติ
  - เป็นผู้แทนตำบล
  - เป็นข้าราชการที่มีคำรับรองความรู้จากผู้บังคับบัญชา
  - เคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนกฎหมาย หรือเคยเป็นนักเรียนของโรงเรียนข้าราชการพลเรือนหรือคณะนิติศาสตร์และรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
  - ทนายความชั้น 2
  - ผู้ที่มีสิทธิให้เข้าศึกษาในแผนกนิติศาสตร์ได้ตามข้อบังคับที่ใช้อยู่ในขณะทีประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้

และโดยที่นักศึกษาไม่จำเป็นต้องเข้าชั้นเรียนในมหาวิทยาลัย แต่สามารถซื้อตำราหรือคำบรรยายไปศึกษาด้วยตนเอง ทำให้มีนักศึกษาของ มธก. กระจายอยู่ตามจังหวัดต่างๆของประเทศ และมหาวิทยาลัย

¹⁶ ปรีชา สุวรรณทัต, “ประวัติมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” ใน *ที่ระลึกวันสถาปนามหาวิทยาลัยครบรอบ 41 ปี 27 มิถุนายน 2518*, โรงพิมพ์ธรรมศาสตร์, 2518, หน้า 2-3.

¹⁷ พระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมืองพุทธศักราช 2476, ใน *ธรรมศาสตร์ 49*, 27 มิถุนายน 2526, โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2526, หน้า 140-146.

ก็ได้อำนวยความสะดวกให้กับนักศึกษาที่อยู่ในภูมิภาคด้วยการจัดการสอบไล่ในห้องถิ่นอันเป็นภูมิลำเนาของนักศึกษานั้นๆ จากเงื่อนไขที่กำหนดมาทำให้มีผู้สมัครเข้าศึกษาเป็นจำนวนมากถึง 7,084 คน¹⁸ เมื่อมีการเปิดรับสมัครในปีการศึกษาแรก

มธก. จึงมีสภาพเป็นตลาดวิชาที่เปิดกว้างให้กับประชาชนทั่วประเทศ และมีบทบาทต่อการเพิ่มพูนความรู้แก่ทั้งข้าราชการและประชาชน เมื่อเปรียบเทียบกับ การจัดตั้งโรงเรียนกฎหมายที่จุดมุ่งหมายเพียงเพื่อผลิตบุคลากรเข้าสู่ระบบราชการโดยเฉพาะในงานด้านกระบวนการยุติธรรม จึงทำให้สถาบันทั้งสองมีวัตถุประสงค์และการจัดระบบการศึกษาที่แตกต่างกันอย่างมาก มธก. กลายเป็นสถาบันสำคัญสำหรับการวางรากฐานและเผยแพร่ความรู้ระบอบใหม่ให้ลงไปสู่ประชาชน

ประการที่สอง หลักสูตรของการศึกษาใน มธก. เป็นหลักสูตรที่มุ่งเน้นการศึกษากฎหมายในลักษณะของการสร้าง “นักนิติศาสตร์” มากกว่าการสร้าง “นักปฏิบัติการทางกฎหมาย”¹⁹ ของโรงเรียนกฎหมาย

ตามพระราชบัญญัติมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2476 ได้กำหนดให้มหาวิทยาลัย “มีหน้าที่จัดการศึกษาวิชากฎหมาย วิชาการเมือง วิชาเศรษฐศาสตร์และบรรดาวิชาอื่นๆ อันเกี่ยวกับวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง” การจัดการศึกษาของ มธก. ในระดับปริญญาตรีมีเพียงปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิต (ธ.บ.) เพียงปริญญาเดียว แม้ผู้สำเร็จการศึกษาจะได้วุฒิการศึกษาเป็นเนติบัณฑิตไทยดังเช่นบุคคลที่สำเร็จจากโรงเรียนกฎหมาย หรือมิได้เป็นนิติศาสตร์บัณฑิตอันแสดงให้เห็นความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านกฎหมาย แต่หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตเป็นการศึกษาที่มุ่งเน้นกฎหมายเป็นแกนกลาง และเป็นการศึกษากฎหมายที่สัมพันธ์กับความรู้ในด้านอื่นๆ เช่น เศรษฐศาสตร์ รัฐศาสตร์ ปรัชญา ดังจะเห็นได้ชัดเจนเมื่อพิจารณาจากหลักสูตรของมหาวิทยาลัย ตามหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต ผู้ศึกษาไม่เพียงต้องศึกษาวิชาทางด้านกฎหมายเท่านั้น หากยังต้องศึกษาถึงความรู้ในสาขาวิชาอื่นๆ ที่มีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องที่ไม่จำเป็นต้องศึกษาในหลักสูตรของโรงเรียนกฎหมาย เช่น วิชาหลักเศรษฐศาสตร์ วิชาลัทธิเศรษฐกิจ ซึ่งก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองเมื่อ พ.ศ. 2475 ถือเป็นวิชาอันตรายที่ไม่ได้รับการส่งเสริม

หรือในส่วนของความรู้ด้านกฎหมายก็มิได้ทำความเข้าใจเฉพาะในส่วน ของกฎหมายแพ่งหรือกฎหมายอาญาเป็นหลักเท่านั้น หากยังต้องศึกษาวิชากฎหมายมหาชนที่ไม่เคยปรากฏในหลักสูตรของ

¹⁸ ชาลววิทย์ เกษตรศิริ และคณะ, *สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2535) หน้า 68.

¹⁹ มีการให้คำอธิบายว่าหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตได้รับอิทธิพลมาจากระบบการศึกษาของฝรั่งเศส จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นรากฐานของการจัดการศึกษาของ มธก. ตลอดระยะเวลา 15 ปีแรก โดยแนวความคิดทางการศึกษาแบบฝรั่งเศสมุ่งต่อประสิทธิผลของการศึกษาในลักษณะรู้รอบและการเพิ่มสติปัญญามากกว่าความรู้ในทางวิชาชีพ *เพ็ญอ้วน*, หน้า 80-81.

โรงเรียนกฎหมาย (โดยกฎหมายมหาชนในที่นี้มีความหมายถึงแนวความคิดและระบบกฎหมายที่มุ่งคุ้มครองสิทธิเสรีภาพของประชาชนและควบคุมการใช้อำนาจของรัฐ)

เช่น วิชากฎหมายรัฐธรรมนูญ เป็นวิชาที่พิจารณาถึงหลักการพื้นฐานเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชน ซึ่งคือหลักการว่าด้วยเสรีภาพและความเสมอภาคของประชาชนที่เป็นหลักการพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย อีกส่วนเป็นการบรรยายถึงความเป็นมาของการเปลี่ยนแปลงการปกครอง และการวิเคราะห์รัฐธรรมนูญในแต่ละมาตรา

สำหรับวิชากฎหมายเลือกตั้ง เป็นการให้ความรู้พื้นฐานทั่วไปเกี่ยวกับประชาธิปไตยในรูปแบบต่างๆ ว่าตัวแทนของประชาชนมีหน้าที่อะไรบ้าง วิธีการที่จะได้ตัวแทนของประชาชน รวมถึงหลักเกณฑ์ในการกำหนดผู้มีสิทธิเลือกตั้ง ผู้สมัครรับเลือกตั้ง การลงคะแนน เป็นต้น ทั้งสองวิชาจึงเป็นการเสริมสร้างความรู้เกี่ยวกับระบอบประชาธิปไตยโดยวิชากฎหมายรัฐธรรมนูญให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการประชาธิปไตยว่ามีความหมายอย่างไร วิชากฎหมายเลือกตั้งจะให้ความรู้ว่าจะจะเป็นประชาธิปไตยได้อย่างไร²⁰

วิชากฎหมายการคลัง เป็นการพิจารณาถึงบทบาทหน้าที่ของรัฐที่ไม่จำกัดเพียงการป้องกันภัยหรือการรุกรานจากภายนอกและการรักษาความสงบเรียบร้อยภายในเท่านั้น หากรัฐยังมีหน้าที่ในการพิทักษ์ความสุขสมบูรณ์ของประชาชน ซึ่งทำให้รัฐต้องเข้ามามีบทบาทหน้าที่ในทางเศรษฐกิจและสังคมเพิ่มขึ้น รัฐต้องมีบทบาทในการแทรกแซงกิจกรรมทางเศรษฐกิจเพื่อรักษาเสถียรภาพและความมั่นคงของคนทุกชั้นในสังคม

จึงเห็นได้ว่าความมุ่งหมายของ มธก. ต้องการสร้างบุคลากรที่มีความรู้ความเข้าใจที่กว้างขวางและสามารถทำงานได้อย่างกว้างขวางมากกว่าการมุ่งเน้นผลิตบุคลากรให้ไปปฏิบัติงานด้านกฎหมายดังเช่นโรงเรียนกฎหมาย แต่ยังสามารถไปปฏิบัติงานราชการอื่นๆ ได้เช่นกัน อันสอดคล้องกับหลักสูตรที่ได้เพิ่มวิชาอันจำเป็นในด้านต่างๆ ขึ้นมาเป็นจำนวนมาก

ประการที่สาม การให้ความสำคัญกับรัฐและระบอบการปกครองตามหลักการของระบอบประชาธิปไตย

ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า มธก. เป็นผลมาจากการเปลี่ยนแปลงการปกครองระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ มาสู่ระบอบประชาธิปไตยอันมีรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดในการบริหารประเทศ และ มธก. ก็เป็นสถาบันการศึกษาที่มุ่งเผยแพร่ความรู้ของระบอบการปกครองแบบใหม่ที่เพิ่งถือกำเนิดขึ้น ดังนั้นในการศึกษาหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตจึงได้มีวิชาที่ทำให้ความรู้ความเข้าใจต่อรัฐและระบอบการปกครองดำเนินไปบนหลักการของระบอบประชาธิปไตย ซึ่งปรากฏอย่างชัดเจนใน 2 วิชาด้วยกันคือ วิชากฎหมายรัฐธรรมนูญและวิชากฎหมายเลือกตั้ง

---

²⁰ เห่งอ้าง, หน้า 86.

การพิจารณาถึงรัฐและความชอบธรรมในการใช้อำนาจรัฐจึงมีหลักการของระบอบประชาธิปไตยกำกับอยู่ ดังเช่นกลุ่มบุคคลที่จะมาดำรงตำแหน่งฝ่ายนิติบัญญัติเพื่อออกกฎหมายใช้บังคับกับประชาชน ต้องเป็นผู้ที่มาจากการเลือกตั้งของประชาชน ผู้ที่จะเป็นฝ่ายบริหารหรือรัฐบาลจะต้องเป็นฝ่ายได้รับเสียงสนับสนุนข้างมากในสภาผู้แทนราษฎรเป็นต้น แม้ว่าหลักการของระบอบประชาธิปไตยอาจไม่มีผลใช้บังคับอย่างต่อเนื่อง แต่ก็ได้เกิดความรู้ต่อการพิจารณาถึงความชอบต่อการดำรงอยู่ของรัฐที่ต่างไปจากเดิม

ในแง่นี้การพิจารณาถึงการดำรงอยู่ของรัฐและผู้ใช้อำนาจรัฐจึงถูกยึดโยงอยู่กับอำนาจอธิปไตยอันเป็นของประชาชน และการสร้างระบอบการปกครองภายใต้กฎหมายที่มีได้ขึ้นอยู่กับอำนาจสูงสุดของบุคคลใดบุคคลหนึ่งซึ่งปราศจากการควบคุมเช็คเช่นในระบอบสมบูรณาสิทธิราชย์ ดังเช่นที่ปรากฏในคำอธิบายเกี่ยวกับกฎหมายของกรมหลวงราชบุรีฯ ที่ได้ให้ความหมายของกฎหมายว่าเป็นคำสั่งของผู้มีอำนาจสูงสุดในการปกครองแผ่นดินซึ่งพิจารณาเฉพาะผู้ซึ่งสามารถมีอำนาจสูงสุดในทางการเมือง (อันมีความหมายถึงพระมหากษัตริย์ในห้วงเวลาดังกล่าว) แต่มิได้พิจารณาถึงที่มาหรือกรอบในการใช้อำนาจของผู้ปกครองที่สอดคล้องกับความคิดในระบอบประชาธิปไตยแต่อย่างใด

ดังนั้น แม้ไม่ได้โต้แย้งคำนิยามเรื่องกฎหมายตามแนวคำสอนของกรมหลวงราชบุรีฯ แต่รัฐซึ่งเป็นองค์กรใช้อำนาจรัฐในทฤษฎีของปรีดี ต้องเป็นรัฐที่มีลักษณะสอดคล้องกับความคิดของระบอบประชาธิปไตย

หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตนับตั้งแต่เริ่มต้นขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2477 ก่อนที่จะถูกยุบเลิกหลักสูตรโดยแบ่งแยกออกเป็นคณะต่างๆ ใน พ.ศ. 2492 จึงเป็นหลักสูตรที่มุ่งเน้นให้สติปัญญาและความรู้รอบแก่ผู้ศึกษาในอันที่จะเข้าใจปรากฏการณ์ต่างๆ อย่างรอบด้านด้วยปัญญาและเหตุผล²¹ ดังนั้น แม้ มชก. จะเป็นผลส่วนหนึ่งจากการยุบโอนมาของโรงเรียนกฎหมาย แต่แท้จริงแล้วหลักสูตรของโรงเรียนกฎหมายมุ่งผลิตนักกฎหมายในทางวิชาชีพเพื่อให้เข้าใจถึงเนื้อหาและขั้นตอนการบังคับใช้กฎหมาย ตามที่ได้ถูกกำหนดไว้ในตัวบทกฎหมาย โดยไม่ถูกรบกวนให้ต้องวิเคราะห์ถึงความถูกต้องหรือความเหมาะสมที่ควรจะเป็นในสังคม หลักสูตรของโรงเรียนกฎหมายและหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตจึงมีปรัชญาและเป้าหมายที่แตกต่างกัน หากเปรียบเทียบแล้วหลักสูตรของโรงเรียนกฎหมายจึงมุ่งสร้าง “นักปฏิบัติการทางกฎหมาย” ที่ผลิตนักกฎหมายซึ่งสามารถตีความตัวบทกฎหมาย แต่ไม่ได้ถูกสอนให้ต้องถกเถียงหรือทำความเข้าใจความคิดทางกฎหมาย ความยุติธรรมหรือความเป็นธรรมในทางสังคม เชกเช่นที่ปรากฏในหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต

หลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตจึงเป็นระบบการศึกษานิติศาสตร์ที่มีได้มุ่งเน้นไปในทางวิชาชีพเป็นด้านหลัก แต่เป็นระบบที่พยายามเชื่อมโยงวิชากฎหมายกับความรู้ด้านอื่นเพื่อให้เกิดความเข้าใจที่รอบด้าน

---

²¹ เห่งอ้าง, หน้า 79.

ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าเป็นโอกาสดีของการสร้างความรู้ทางกฎหมายที่ไม่ “แคบ” ซึ่งสามารถเชื่อมโยงกฎหมายเข้ากับโลกและความเป็นจริงได้กว้างขวางมากขึ้น²² อันแตกต่างจากระบบการศึกษากฎหมายแบบเดิม

อย่างไรก็ตาม นิติศาสตร์สกุลปรีดี พนมยงค์ สามารถดำเนินไปในเพียงช่วงระยะเวลา 15 ปี ก่อนที่ มธก. จะต้องเผชิญกับความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญในทางการเมืองและมีผลทำให้เกิดการยกเลิกหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิตไปในท้ายที่สุด และนำไปสู่การจัดการศึกษาที่แยกออกเป็นคณะต่างๆ และมุ่งเน้นความรู้ความเชี่ยวชาญมากขึ้น โดยในส่วนของการศึกษากฎหมายก็ได้จัดตั้งขึ้นเป็นคณะนิติศาสตร์

ลักษณะของหลักสูตรการศึกษาของ มธก. จึงมีความแตกต่างไปจากโรงเรียนกฎหมาย แม้จะมีได้ใช้ชื่อของปริญญาว่านิติศาสตร์บัณฑิต แต่โดยที่แกนกลางของวิชาในการศึกษาให้ความสำคัญกับวิชากฎหมายเป็นหลัก เพราะฉะนั้น ในทรรศนะของผู้เขียนจึงเห็นว่าหลักสูตรของ มธก. ในระยะเริ่มต้นเป็นการจัดการเรียนการสอนกฎหมายที่มีปรัชญาและแนวคิดซึ่งมีลักษณะเฉพาะในรูปแบบหนึ่ง ผู้เขียนใคร่ขอเสนอให้เรียกการศึกษากฎหมายในลักษณะนี้ว่าเป็น “นิติศาสตร์สกุลปรีดี พนมยงค์”²³

การศึกษากฎหมายแบบนิติอักษรศาสตร์

การจัดการศึกษากฎหมายที่ปรากฏขึ้นใน มธก. อันเป็นระบบที่มุ่งสร้างนักนิติศาสตร์ผู้รอบรู้เป็นหลักสูตรที่ได้ชื่อเพียงไม่ถึง 2 ทศวรรษ นับตั้งแต่การก่อตั้ง มธก. ขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2477 และได้ยุติลงเมื่อมีข้อบังคับว่าด้วยการแยกคณะ มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง พ.ศ. 2492 จึงได้มีการยกเลิกหลักสูตรธรรมศาสตร์บัณฑิต และได้จัดการศึกษาโดยแบ่งออกเป็นคณะต่างๆ 4 คณะคือ คณะนิติศาสตร์ คณะพาณิชยศาสตร์และการบัญชี คณะรัฐศาสตร์และคณะเศรษฐศาสตร์

²² ความเห็นของนิธิ เอียวศรีวงศ์ ใน *บุคคลหลายหลาง วิชาภักษ์นักกฎหมาย งานวิชาการรำลึกศาสตราจารย์จิติ ดิงศักดิ์ยี่* ครั้งที่ 11 วันเสาร์ที่ 25 มีนาคม 2549 ณ ห้องแอลที 1 คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์เดือนตุลา, 2549) หน้า 11-12.

²³ เป็นที่น่าสนใจว่ามหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตยได้นำชื่อของปรีดี พนมยงค์ ไปต่อท้ายชื่อของคณะนิติศาสตร์จึงทำให้ปรากฏเป็นชื่อ “คณะนิติศาสตร์ปรีดี พนมยงค์” ส่วนหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการที่ผู้ก่อตั้งมหาวิทยาลัยแห่งนี้ (ไสว สุทธิพิทักษ์) เป็นผู้ที่มีความผูกพันและให้ความเคารพเป็นอย่างมากต่อปรีดี อย่างไรก็ตาม มิได้หมายความว่าแนวทางในการจัดการศึกษานิติศาสตร์ที่ดำเนินอยู่ในสถาบันการศึกษาแห่งนี้จะดำเนินไปในทิศทางเดียวกันกับนิติศาสตร์สกุลปรีดี พนมยงค์ ตามที่ได้อธิบายไว้ ณ ที่นี้.

ดูตัวอย่างการใช้ชื่อคณะนิติศาสตร์ปรีดี พนมยงค์ ได้จากหนังสือของคณิต ฌ นคร, *วิอาญาวิพากษ์* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์วิญญูชน, 2552) ในหนังสือเล่มนี้ได้ลงว่า “คณะนิติศาสตร์ปรีดี พนมยงค์ มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิตย”.

ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นนี้ ด้านหนึ่งเป็นผลมาจากความพยายามที่จะเข้าควบคุมมหาวิทยาลัยแห่งนี้จากผู้มีอำนาจทางการเมืองในยุคนั้น เนื่องจาก มธก. ได้มีส่วนเกี่ยวข้องกับสถานการณ์ของการเมืองไทยอย่างแนบแน่น เฉพาะอย่างยิ่งบุคคลที่เป็นผู้บริหารของมหาวิทยาลัย เช่น นายปรีดี พนมยงค์ รวมถึงบทบาทของนักศึกษาในเหตุการณ์ทางการเมืองหลายเหตุการณ์ทำให้เกิดความต้องการที่จะขจัด “การเมือง” ออกจากมหาวิทยาลัยโดยเฉพาะอย่างยิ่งภายหลังการก่อกบฏวังหลวงอันเป็นความพยายามของนายปรีดีและทหารเรือบางส่วนที่จะยึดอำนาจจากกลุ่มอำนาจนิยม ซึ่งภายหลังจากความพ่ายแพ้ของนายปรีดีส่งผลกระทบและทำให้เป็น “มลทิน” เพิ่มมากขึ้นต่อ มธก.²⁴ การเปลี่ยนหลักสูตรปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตให้เป็นปริญญาสาขาต่างๆ กระทั่งการเปลี่ยนชื่อของมหาวิทยาลัยให้เหลือเพียงมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ก็เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการนี้

นอกจากนี้ความพยายามในการเปลี่ยนหลักสูตรการศึกษาออกเป็นสาขาวิชาต่างๆ ให้ชัดเจน มาจากความคิดเห็นว่าการเรียนแบบกว้างและปะปนแบบปริญญาธรรมศาสตร์บัณฑิตไม่ถูกต้องตามหลักสากล ธรรมศาสตร์บัณฑิตรู้แต่เพียงทฤษฎี ไม่มีความรู้ในทางปฏิบัติที่จะไป “ชี้μάยงปิ่น” ได้ เริ่มมีระบบการรีไทร์หรือคัดค้านักศึกษาออกโดยเฉพาะผู้ที่ไม่มาลงทะเบียนเรียนเป็นเวลานานซึ่งเชื่อว่าจะเป็นการขจัดพวกที่เข้ามาเล่นการเมืองในมหาวิทยาลัย ความเปลี่ยนแปลงนี้นับเป็นจุดเริ่มต้นของการยกเลิกแนวคิดตลาดวิชาของ มธก. และเป็นความพยายามทำให้หลักสูตรการศึกษาในมหาวิทยาลัยสอดคล้องกับมหาวิทยาลัยของตะวันตกโดยเฉพาะอย่างยิ่งของสหรัฐอเมริกาที่เริ่มเข้ามามีอิทธิพลต่อการศึกษาของประเทศไทย²⁵

สำหรับการศึกษากฎหมายที่ได้มีการแยกออกมาเป็นคณะนิติศาสตร์อย่างชัดเจน นับเป็นช่วงเปลี่ยนผ่านของการก้าวสู่ทิศทางการศึกษากฎหมายที่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบการศึกษาที่ให้ ความสำคัญกับทางด้านวิชาชีพ ซึ่งได้กลายเป็นระบบการศึกษากฎหมายที่มีอิทธิพลและสืบทอดต่อมาจนกระทั่งในปัจจุบัน โดยเมื่อมีการจัดการศึกษาทางนิติศาสตร์อย่างเฉพาะเจาะจง ได้มีการเปลี่ยนแปลงหลักสูตรซึ่งให้ความสำคัญกับการสร้างบุคคลที่จะเป็นผู้ประกอบวิชาชีพทางด้านกฎหมายมากขึ้น

เช่น กฎหมายอาญาที่เดิมเคยจัดไว้เพียงภาคการศึกษาเดียว ก็ขยายออกเป็น 3 ภาคการศึกษา มีการสอนวิชาซึ่งเป็นวิชาชีพเฉพาะทางเพิ่ม เช่น พระราชบัญญัติข้าราชการตุลาการ อัยการ ทนายความ เป็นต้น ขณะที่มีการตัดวิชาซึ่งเป็นพื้นฐานในการทำความเข้าใจสังคมออกไป เช่น วิชาลัทธิเศรษฐกิจ หลักการของการแยกเป็นคณะเมื่อพิจารณาจากหลักสูตรนิติศาสตร์บัณฑิตก็คือ การเปลี่ยนทิศทางการศึกษากฎหมายบนฐานของสหวิทยาการมาสู่การเป็นช่างเทคนิคทางกฎหมายมากขึ้น

²⁴ ชาญวิทย์ เกษตรศิริและคณะ, *สำนักนั้นธรรมศาสตร์และการเมือง* (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์ดอกหญ้า, 2535) หน้า 148.

²⁵ เพิ่งอ้าง, หน้า 149.

ขณะเดียวกันก็ได้มีความเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับสภาพของนักศึกษาใน มธก. (ซึ่งได้เปลี่ยนชื่อมาเป็นมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2495) โดยนักศึกษาที่มาเรียนแบบเต็มเวลามีจำนวนเพิ่มมากขึ้น จากเดิมที่ส่วนใหญ่ของนักศึกษาจะเป็นผู้ที่ทำงานและเรียนควบคู่กันไป อันเป็นผลจากการขยายตัวของชนชั้นกลางที่สามารถรับภาระค่าใช้จ่ายในการศึกษาของคนในครอบครัวได้ และบางส่วนก็เป็นผลมาจากการเปลี่ยนระบบรับนักศึกษาของทางมหาวิทยาลัยหลังจากปีการศึกษา 2492 มธก. ก็ไม่รับนักศึกษาต่างจังหวัดผ่านกระทรวงศึกษาธิการอีกต่อไป นักศึกษาต่างจังหวัดต้องติดต่อกับมหาวิทยาลัยโดยตรง ทำให้ผู้ที่เข้าศึกษาในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เปลี่ยนไปจากเดิม โดยทำให้ส่วนมากของผู้ที่จะเข้ามาศึกษาจะต้องเป็นบุคคลที่มีความมั่นคงในทางเศรษฐกิจมากกว่านักศึกษาในระยะเริ่มต้นของ มธก.²⁶

การจัดตั้งเนติบัณฑิตยสภาขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2491 นับเป็นองค์กรหนึ่งที่มีบทบาทอย่างสำคัญในการทำให้การศึกษากฎหมายที่มุ่งเน้นความเป็นวิชาชีพได้ลงหลักปักฐานอย่างมั่นคงในการศึกษากฎหมายของไทย โดยในเบื้องต้นการจัดตั้งเนติบัณฑิตยสภามีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นการฝึกอบรมในภาคปฏิบัติอย่างเพียงพอก่อนจะเข้าปฏิบัติงานวิชาชีพด้านกฎหมาย²⁷ แนวทางการศึกษาของเนติบัณฑิตยสภาจึงเน้นหนักไปในแง่ของตัวบทกฎหมาย การตีความและการบังคับใช้กฎหมายเป็นหลักเพื่อให้ผู้ที่ศึกษาสามารถใช้กฎหมายที่มีอยู่ได้

และโดยที่ระบบการศึกษากฎหมายในประเทศไทยนับตั้งแต่การแยกออกเป็นคณะนิติศาสตร์ของ มธก. และการจัดตั้งคณะนิติศาสตร์ขึ้นของสถาบันการศึกษาต่างๆ เช่น การเปิดแผนกวิชานิติศาสตร์ในจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยเมื่อ พ.ศ. 2494 การจัดตั้งมหาวิทยาลัยรามคำแหงเมื่อ พ.ศ. 2514 ซึ่งมีคณะนิติศาสตร์เป็นหนึ่งในสาขาวิชา ล้วนมีเป้าหมายสำคัญเพื่อผลิตนักปฏิบัติการทางกฎหมายมากกว่าการสร้างนักนิติศาสตร์ หลักสูตรการศึกษากฎหมายในสถาบันการศึกษาต่างๆ จึงมีความใกล้เคียงกับหลักสูตรการศึกษาของเนติบัณฑิต อิทธิพลของแนวความคิดในการผลิตนักปฏิบัติการทางกฎหมาย ซึ่งเป็นวัตถุประสงค์หลักของเนติบัณฑิตยสภาได้เข้ามามีอิทธิพลอย่างมากต่อการจัดการศึกษากฎหมายของไทย หลักสูตรของการศึกษากฎหมายในสถาบันการศึกษาแทบทั้งหมดต่างก็ให้ความสำคัญกับ “กฎหมาย 4 มุมเมือง” ว่าเป็นกฎหมายพื้นฐานที่มีความสำคัญของการศึกษากฎหมาย

โดยประกอบไปด้วยกฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายอาญา กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง และกฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา จะเห็นได้ว่าเนื้อหาของกฎหมาย 4 มุมเมืองเป็นกฎหมายที่กำหนดความสัมพันธ์ สิทธิและหน้าที่ระหว่างเอกชนกับเอกชนรวมถึงวิธีการในการยุติข้อพิพาทเมื่อเกิดความขัดแย้งขึ้นว่าจะต้องดำเนินไปด้วยขั้นตอนและกระบวนการอย่างไร ส่วนวิชาอื่นที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับ

²⁶ เพ็งอ้ง, หน้า 181.

²⁷ ศิลปชัย มัทธูรศ, “การศึกษากฎหมายในสำนักอบรมศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา” ใน 100 ปี โรงเรียนกฎหมาย, อ่างแล้ว, หน้า 173.

ปฏิบัติหน้าที่ในทางวิชาชีพที่ไม่ได้รับความสำคัญและไม่ได้รับการบรรจุเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรหรืออาจมีสถานะเป็นเพียงวิชาเลือก ดังเช่นวิชานิติปรัชญา ประวัติศาสตร์กฎหมาย หลักวิชาชีพนักกฎหมายหรือแนวคิดทฤษฎีทางกฎหมายอื่นๆ

สภาพการครอบงำของวิชาชีพต่อการศึกษากฎหมายเป็นเงื่อนไขสำคัญหนึ่งต่อการกำหนดทิศทางการศึกษากฎหมายของไทยในห้วงเวลานี้ ดังที่ได้เคยมีการวิจารณ์ถึงความล้มเหลวของระบบการศึกษากฎหมายไว้ดังนี้

“ปัญหาของการศึกษานิติศาสตร์ในประเทศไทยในเวลานี้ก็คือว่าทุกมหาวิทยาลัยหวังแต่ผลิตบัณฑิตของตัวเองให้หางานทำได้มากที่สุด ตลาดใหญ่ที่สุด traditional มากที่สุดคือตลาดอัยการ ผู้พิพากษา ทนาย สามวิชาชีพนี้มีอะไรคุมครับ เนติบัณฑิตยสภาสำนักฝึกอบรมกฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา เพราะฉะนั้นหลักสูตรของมหาวิทยาลัยทั้งหลายทั้งที่เป็นรัฐและของเอกชนจึงเลียนแบบหลักสูตรของสำนักฝึกอบรมการศึกษากฎหมายแห่งเนติบัณฑิตยสภา”

“ผลก็คือว่า วิชาชีพมันครอบงำวิชาการ ซึ่งมีผลในการพัฒนาการศึกษากฎหมาย เพราะฉะนั้นวิชาชีพ คือ ท่านผู้พิพากษา ท่านอัยการ ท่านทนายความ เหล่านี้เข้ามากำหนดบทบาทของการศึกษานั้น ท่านเข้าไปทั่วทุกหัวระแหงแห่งแรกท่านยึดหัวหาด คือเป็นอาจารย์พิเศษในมหาวิทยาลัยเป็นเพราะมหาวิทยาลัยเองระบบอาจารย์ประจำยังไม่แข็งในเวลานี้สภาพดีขึ้นมากแล้ว แห่งที่สองที่ท่านเข้าไปยึดหัวหาดก็คือ ท่านเข้าไปเป็นกรรมการต่างๆ ของรัฐที่คุมการศึกษานิติศาสตร์ ท่านเข้าไปทบวงมหาวิทยาลัยอยู่ในคณะกรรมการพลเรือนเสียทีเดียว ท่านเข้าไปคุมการศึกษานิติศาสตร์ภาคเอกชน ท่านเข้าคุมสภาวิจัยแห่งชาติ 40 กรรมการสาขานิติศาสตร์ของสภาวิจัยกว่าครึ่งมาจากวิชาชีพดั้งเดิม ผู้พิพากษา อัยการ ทนายความ หลายท่านเป็นครูบาอาจารย์ของผม และเป็นที่น่าแปลกมหัศจรรย์ว่าหลายท่านนั้น ตำราสักเล่มหนึ่งก็ไม่เคยเขียน แต่เป็นกรรมการสภาวิจัยแห่งชาติทางด้านนิติศาสตร์ เพราะฉะนั้นผลผลิตออกมาคุณสมบัติเดียวกันหมด”²⁸

การครอบงำของวิชาชีพที่มีต่อการศึกษากฎหมายได้มีส่วนอย่างสำคัญต่อการสร้างวาทกรรมกระแสหลักในแวดวงกฎหมายที่ยังคงยึดถือว่าผู้ที่มีความสามารถทางด้านกฎหมายคือผู้ที่สามารถสอบผ่านเนติบัณฑิตยสภา ดังที่ ปรีชา สุวรรณทัต ได้กล่าวถึงความคาดหวังของบรรดานักกฎหมายอาวุโสที่มีต่อตนเองในคราวรับตำแหน่งคณบดีคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ว่า

²⁸ ความเห็นของบวรศักดิ์ อุวรรณโณ ใน วิระดา สมสวัสดิ์ (บรรณาธิการ), รายงานการสัมมนาวิชาการ เรื่อง พัฒนาการทางรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์กับสังคมไทย (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มิตรนราการพิมพ์, 2529) หน้า 215-216.

“ผู้หลักผู้ใหญ่ของผมนักเรียนที่ผมนับถือ แนะนำผมเป็นสิ่งแรกเลยบอกว่าอาจารย์ปรีชา ทำอย่างไรจะให้นิติศาสตร์ (หมายถึง นักศึกษานิติศาสตร์ - ผู้เขียน) ของเราได้ที่ 1 เนติบัณฑิต ผมก้าวขาไม่ออกเลย เพราะฉะนั้นในปัจจุบันความคิดของท่านอาจารย์ในระดับ นั้นที่เรา นับถือยังมองดูว่านิติศาสตร์ที่ไหนจะเก่งไม่เก่งวัดกันที่ตัวเนติฯ ที่ 1 หรือสอบได้ มากได้น้อย ปีไหนรามคำแหงได้ที่ 1 ชี้นำจุฬา ชี้นำผม ทำไมรามฯ ได้ที่ 1 เขาได้ที่ 1 เขาวัดกันที่ตัวนี้ครับ”²⁹

หากพิจารณาถึงสถานะของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ในฐานะที่เป็นสถาบันการศึกษาด้าน กฎหมายที่เก่าแก่และมีชื่อเสียงซึ่งได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางถึงความเข้มแข็งในด้านการศึกษากฎหมายก็ยังไม่อาจหลีกเลี่ยงต่อแรงกดดันของอิทธิพลทางด้านวิชาชีพซึ่งมีผลต่อทิศทางและหลักสูตรของการศึกษาแล้ว เมื่อหันกลับมาพิจารณาถึงสถาบันอื่นๆ ที่เพิ่งก่อตั้งและเปิดสอนซึ่งยังไม่มี ความเข้มแข็งทางวิชาการที่เท่าเทียม แรงกดดันเช่นนี้ก็ย่อมมีผลต่อการจัดการศึกษากฎหมายอย่างยิ่ง ดังนั้น จึงเป็นไปตามที่ ได้มีการวิจารณ์ไว้ว่าไม่ว่าจะเป็นนักศึกษากฎหมายที่จบจากสถาบันแห่งใดก็ตาม “คุณภาพเหมือนกันหมด”

แนวทางการศึกษากฎหมายที่เกิดขึ้นหลังทศวรรษ 2490 จึงมีความเปลี่ยนแปลงอย่างสำคัญยิ่ง อันส่งผลต่อความเข้าใจและความสามารถของนักกฎหมายไทยที่ผ่านการศึกษาในระบบใหม่ ซึ่งเพียงชั่วระยะเวลาไม่นานก็เกิดความตระหนักถึงผลกระทบของระบบการศึกษาในลักษณะเช่นนี้ ดังในห้วงเวลาที่มีการปฏิรูปหลักสูตรนิติศาสตร์บัณฑิตในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์เมื่อ พ.ศ. 2514 – 2515 ก็มีการตระหนักถึงผลที่ติดตามมาจากการจัดหลักสูตรในลักษณะดังกล่าวว่า

“มีความรู้สึกกันทั่วไปในวงผู้รู้ทั้งหลายในสมัยนั้นว่านักนิติศาสตร์ในประเทศไทยมักจะถูกวิพากษ์วิจารณ์ว่าเป็นผู้ที่มีทัศนคติคับแคบและมีแนวโน้มที่จะยึดมั่นตัวบทกฎหมายตามตัวอักษรจนเกินไป โดยไม่คำนึงถึงความเป็นจริงและความเปลี่ยนแปลงของสังคมและบ้านเมือง”³⁰

ซึ่งเป็นผลให้เกิดการวิพากษ์วิจารณ์อย่างกว้างขวางต่อระบบการศึกษากฎหมายในลักษณะเช่นนี้ว่าเป็นการศึกษาในลักษณะที่เน้นจะให้ท่องจำบทบัญญัติมากกว่าที่จะให้ผู้เรียนมีความคิดวิพากษ์วิจารณ์

²⁹ คำอภิปรายของปรีชา สุวรรณทัต ใน เฟิงอ้าง, หน้า 225-226.

³⁰ ปรีดี เกษมทรัพย์, *นิติปรัชญา* พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ : โครงการตำราและเอกสารประกอบการสอน คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2539) หน้า 17.

สร้างสรรค์หาข้อดีข้อเสียของกฎหมายต่างๆ การไม่เชื่อมโยงสถานะเหตุการณ์ต่างๆ ในสังคมคือแนวทางการบรรยายกฎหมายที่เป็นอยู่³¹

วิระดา สมสวัสดิ์ ในฐานะของผู้สอนกฎหมายก็ได้แสดงความเห็นต่อระบบการศึกษากฎหมายในลักษณะเช่นนี้ไว้สอดคล้องกัน

“วิชาเหล่านั้นความจริงแล้วในตัวของมันเองและผู้สอนน่าจะสร้างความคิดวิเคราะห์ให้แก่นักศึกษาต่างๆ ได้ว่าวิชาหรือตัวบทกฎหมายที่มันมีอยู่เป็นอย่างไร หรือมันเป็นความเป็นธรรมหรือไม่ นิติศาสตร์ทางคุณค่าไม่เป็นที่รู้จัก มันมีเหตุผลเบื้องหลังของบทบัญญัตินั้นอย่างไร ใครเป็นผู้ได้ประโยชน์เสียประโยชน์ ก็น่าเสียใจไม่มีการพูดถึงก็เอาแต่ว่าจดจำกันอย่างไรและวงการนิติศาสตร์จะเป็นที่ปราบปลื้มกันอย่างมากว่า ใครจำได้เก่งและคนที่จำได้เก่งมากจะเป็นผู้ที่มีความสามารถอย่างยิ่ง แต่ถ้าเราพูดถึงวงการอื่นแล้วเขาหัวเราะเยาะเขาอย่างมากเลยว่านิติศาสตร์นั้นไม่ได้มีความกว้างขวาง ไม่ได้มีความรับรู้สภาพของสังคมภายนอก”³²

ข้อวิจารณ์ต่อระบบการศึกษากฎหมายในลักษณะดังกล่าวจะดำเนินสืบเนื่องมาอย่างไม่เปลี่ยนแปลง ประเวศ วะสี แม้มิใช่แก่นิติศาสตร์แต่ได้แสดงความเห็นของตนที่มีการวิจารณ์นิติศาสตร์ไว้ อย่างน่าสนใจเมื่อ 31 ตุลาคม 2545 ว่า

“ในการเรียนการสอนทุกศาสตร์ทุกสาขาวิชาที่พบบ่อยในปัจจุบันนี้ จะเน้นเทคนิคเป็นตัวตั้งไม่สนใจเรื่องคน ส่วนนิติศาสตร์ก็ดำทะมึนไม่เห็นทางออก จนทำให้เกิดความรุนแรงอย่างชาวบ้านที่จังหวัดอ่างทองถูกตำรวจจับกุมเพราะส่งกระจายเสียงวิทยุชุมชนของตัวเองซึ่งเป็นเรื่องที่ถูกต้องแต่ไม่ถูกกฎหมาย ตนพูดเสมอว่าอย่าเอานิติศาสตร์เป็นตัวตั้ง ให้เอาธรรมศาสตร์หรือธรรมะเป็นตัวตั้งจึงจำเป็นต้องปฏิรูปกฎหมาย ตนพูดกับนักกฎหมายมา 7-8 ปี แต่ทำไม่ได้ นักกฎหมายบอกว่าเป็นความอ่อนแอทางวิชาการกฎหมาย สอนแต่ให้เป็นทนายความเป็นผู้พิพากษา”³³

เพราะฉะนั้น จะเห็นได้ว่าระบบการศึกษากฎหมายที่อยู่ภายใต้การครอบงำของการเป็นวิชาชีพและสถาบันที่มีอิทธิพลต่อวิชาชีพด้านกฎหมายได้มีผลกระทบต่อแนวทางการศึกษาการทำความเข้าใจ

³¹ พิชัยศักดิ์ ทรยางกูร, “ปัญหาบางประการที่เกี่ยวกับการพัฒนาการศึกษากฎหมายในประเทศไทย”, ใน *รพี* 19 (น.อ.อักษร การพิมพ์, 2519) หน้า 124-128.

³² ความเห็นของวิระดา สมสวัสดิ์ ใน วิระดา สมสวัสดิ์ (บรรณาธิการ), *รายงานการสัมมนาวิชาการ เรื่อง พัฒนาการรัฐศาสตร์และนิติศาสตร์กับสังคมไทย*, อ่างแล้ว หน้า 220.

³³ *มติชนรายวัน* 1 พฤศจิกายน 2545.

และการจัดวางสถานะของความรู้ด้านกฎหมายในสถาบันการศึกษาอย่างมาก รวมทั้งส่งผลกระทบต่อสังคมในที่สุด

ภายใต้การครอบงำของวิชาชีพต่อการศึกษากฎหมายทำให้ระบบการศึกษากฎหมายในสถาบันการศึกษาต่างๆ ในปัจจุบันมีลักษณะที่สำคัญร่วมกัน ดังนี้

ประการแรก หลักสูตรการศึกษาให้ความสำคัญต่อการประกอบวิชาชีพ

หลักสูตรการศึกษากฎหมายภายใต้อิทธิพลของวิชาชีพประกอบไปด้วยรายวิชาที่มุ่งไปยังการทำความเข้าใจกับกฎหมายที่มีผลใช้บังคับอยู่ในปัจจุบันว่ามีเนื้อหาอย่างไร และถูกต้องความเช่นไร หลักสูตรของการศึกษากฎหมายที่เกิดขึ้นจึงให้ความสำคัญกับกฎหมายพื้นฐานที่ใช้ในการประกอบวิชาชีพ คือ กฎหมายแพ่งและพาณิชย์ กฎหมายอาญา กฎหมายวิธีพิจารณาความแพ่ง กฎหมายวิธีพิจารณาความอาญา โดยถือเป็นกฎหมายสำคัญที่ต้องได้รับการศึกษาอย่างละเอียดลออในทุกสถาบันที่มีการเปิดสอนหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิต

หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ หลักสูตรการศึกษานิติศาสตรบัณฑิตของมหาวิทยาลัยแทบจะไม่มีแตกต่างจากเนื้อหาที่กำหนดไว้ในหลักสูตรของเนติบัณฑิตยสภา เนื้อหาของวิชาที่ศึกษาในระดับปริญญาตรีประมาณ 80 – 90 เปอร์เซ็นต์ของทุกสถาบันมีความใกล้เคียงกับวิชาที่เปิดสอนในระดับเนติบัณฑิต

สภาพเช่นนี้จึงทำให้การจัดการศึกษาของสถาบันการศึกษาส่วนใหญ่มีสถานะเป็นเพียงโรงเรียนเตรียมเนติบัณฑิตยสภา แม้ว่าอาจมีความพยายามที่จะแหวกให้พ้นจากวังวนดังกล่าวแต่ก็ยังไม่สามารถกระทำได้อย่างเต็มที่

ประการที่สอง เป็นการศึกษาที่เน้นการท่องจำเป็นหลัก

การเรียนในชั้นเนติบัณฑิตฯ จะเน้นการท่องตัวบทกฎหมายและคำวินิจฉัยของศาลในแต่ละคดีว่ามีแนวคำพิพากษาอย่างไรโดยถือว่าเป็นสิ่งที่มีความสำคัญในการศึกษากฎหมายเพื่อให้เข้าใจและใช้กฎหมายได้ถูกต้อง เมื่อหลักสูตรนิติศาสตรบัณฑิตในมหาวิทยาลัยตกอยู่ภายใต้อิทธิพลของเนติบัณฑิตทำให้การศึกษานิติศาสตร์ในสถาบันการศึกษาดำเนินไปในลักษณะเดียวกับการศึกษาในชั้นเนติบัณฑิต โดยไม่ให้ความสำคัญต่อกระบวนการทำความเข้าใจถึงหลักกฎหมาย เจตนารมณ์ ผลของการบังคับใช้กฎหมายที่ส่งผลกระทบต่อสังคม ซึ่งล้วนแต่มีความสำคัญต่อการศึกษากฎหมายเช่นกัน ลักษณะของการศึกษาที่เน้นการท่องจำมีผลสืบเนื่องไปถึงการตีความและการบังคับใช้กฎหมาย ที่มักจะเป็นไปด้วยการยึดตัวบทกฎหมายเป็นสำคัญ

ลักษณะของการศึกษากฎหมายภายใต้บริบทที่กล่าวมามีผลกระทบต่อวงการนิติศาสตร์ใน
ประการสำคัญดังต่อไปนี้³⁴

ประการแรก การตีความและบังคับใช้กฎหมายแบบนิติอักษรศาสตร์ในการใช้กฎหมายของนัก
กฎหมายส่วนใหญ่มักเป็นไปด้วยการยึดตัวบทกฎหมายเป็นสำคัญ โดยไม่สนใจต่อการนำเอาเจตนารมณ์
ของกฎหมายเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของการวินิจฉัยชี้ขาดและโดยไม่คำนึงว่าการบังคับใช้กฎหมายนั้นจะ
ก่อให้เกิดความไม่เป็นธรรมหรือไม่ หากยึดเพียง “ความถูกต้องตามกฎหมาย” เท่านั้น ดังจะเห็นได้จากข้อ
ถกเถียงของนักกฎหมายไทยมักขึ้นอยู่กับการตีความถ้อยคำ ประโยค ที่ถูกบัญญัติไว้ในกฎหมายว่าควรจะ
มีความหมายในลักษณะเช่นใด โดยแทบไม่ได้มีการถกเถียงถึงหลักการหรือแนวคิดที่เป็นพื้นฐานของตัวบท
กฎหมายนั้น

ประการที่สอง ไม่ให้ความสนใจต่อการศึกษากฎหมายในเชิงทฤษฎีหรือแนวความคิดทาง
กฎหมาย

ในหลักสูตรการศึกษากฎหมายของไทยจะไม่ได้ให้ความสำคัญต่อการศึกษาดังทฤษฎีหรือ
แนวความคิดที่จะช่วยให้เกิดพลังในการวิพากษ์วิจารณ์หรือเกิดการตั้งคำถามใหม่ๆ ในทางวิชาการ
การศึกษากฎหมายซึ่งเน้นไปที่การท่องจำบทบัญญัติของรัฐและมุ่งสร้างนักปฏิบัติทางกฎหมาย ขณะที่
การศึกษานวนความคิดทางทฤษฎีจะมีส่วนต่อการเปิดมุมมองในการทำความเข้าใจต่อกฎหมายให้กว้าง
ขวางออกไป เช่น แนวความคิดทางกฎหมายแบบอิตีลีสศาสตร์ (Feminist Legal Theory) จะมีบทบาทอย่าง
มากต่อการวิเคราะห์ถึงความไม่เสมอภาคระหว่างชายหญิงที่ปรากฏอยู่ในกฎหมายอันจะเป็นผลไปสู่การ
พิจารณาถึงความเท่าเทียมระหว่างเพศให้มากยิ่งขึ้น หรือแนวความคิดแบบสำนักกฎหมายธรรมชาติ
(Natural Law School of Law) จะทำให้เกิดการตระหนักถึงการตรวจสอบเนื้อหาในกฎหมายว่าสอดคล้อง
กับหลักคุณค่าหรือความชอบธรรมมากกว่าการยอมรับเอาบทบัญญัติของกฎหมายต่างๆ ว่าเป็นสิ่งที่
ถูกต้องโดยปราศจากการตั้งคำถามหรือข้อสงสัย

ซึ่งในระบบการศึกษากฎหมายของไทย แนวความคิดต่างๆ เหล่านี้ไม่มีความหมายสำคัญแต่อย่าง
ใด เพราะไม่ได้ช่วยให้ผู้เรียนกลายเป็น “นักกฎหมายที่เก่ง” ในสถาบันการศึกษาหลายแห่งวิชาที่เป็น
แนวความคิด ทฤษฎีทางด้านกฎหมายจึงไม่ได้รับการบรรจุเอาไว้ในหลักสูตรหรือบางทีก็อาจมีสถานะเป็น
เพียงวิชาเลือกเท่านั้น

ประการที่สาม ความอ่อนแอของนิติศาสตร์ไทยท่ามกลางความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นอย่าง
กว้างขวาง

---

³⁴ สมชาย ปรีชาศิลปกุล, “น่ายาวินิติศาสตร์ไทย” หนังสือพิมพ์มติชนรายวัน 11 พฤศจิกายน 2545 หน้า 7.

ผลสืบเนื่องจากเหตุทั้งสองประการข้างต้นจึงทำให้นิติศาสตร์ไทยไร้พลังในการเผชิญหน้ากับความเปลี่ยนแปลงใหม่ๆที่กำลังเกิดขึ้นอย่างรอบด้าน ด้วยเหตุที่ระบบการศึกษาถูกหมายมุ่งไปสู่การประกอบวิชาชีพเป็นหลัก ทำให้การศึกษามุ่งไปในทางจดจำและยอมรับคำอธิบายที่มีอยู่ดั้งเดิมให้เป็นสรณะในการวินิจฉัยข้อขัดแย้งต่างๆ ลักษณะของการศึกษาเช่นนี้จึงเป็นการตอกย้ำและรักษาความรู้ชุดที่ดำรงอยู่ให้ดำเนินต่อไป (Status quo)

เมื่อเผชิญกับสภาพปัญหาอันเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือในการวินิจฉัยข้อขัดแย้งที่พ้นไปจากกรอบความรู้ที่เคยถ่ายทอดกันมา ทำให้นักกฎหมายไม่สามารถให้คำตอบหรืออาจนำไปสู่การปฏิเสธความรู้ในลักษณะอื่นที่ถูกสร้างขึ้นมาเพื่อตอบสนองต่อปัญหาของสังคม เช่น แนวความคิดเรื่องสิทธิชุมชน ซึ่งกลายเป็นประเด็นที่ถูกโต้แย้งอย่างมากจากแวดวงนิติศาสตร์ไทยซึ่งคุ้นเคยกับแนวคิดเรื่องสิทธิของรัฐ/เอกชน หรือแนวความคิดสถานะกึ่งพลเมือง (quasi-citizens) อันเป็นการให้สิทธิบางประการแก่คนต่างด้าวที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนของรัฐอื่นบนหลักการพำนักอาศัยก็แทบไม่เป็นที่รับรู้ เนื่องจากการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องสัญชาติที่ยึดติดอยู่กับหลักดินแดนและหลักสืบสายโลหิต เป็นต้น

แม้จะดูราวกับว่าเกิดความเฟื่องฟูอย่างมากของการศึกษากฎหมายในสังคมไทยในห้วงเวลาปัจจุบัน ดังที่ได้มีการเปิดสถาบันการศึกษาด้านกฎหมายขึ้นมากมายแทบทุกหัวระแหงทั้งในสถาบันการศึกษากฎหมายของรัฐและเอกชน คณะเนบสอบเข้าคณะนิติศาสตร์ของมหาวิทยาลัยหลายแห่งอยู่ในลำดับสูงในฐานะคณะยอดนิยมโดยปรากฏให้เห็นนับตั้งแต่ภายหลังทศวรรษ 2540 อันเป็นสิ่งที่เปลี่ยนไปจากในอดีตซึ่งคณะนิติศาสตร์มักถูกเลือกเอาไว้ลำดับท้ายๆ สำหรับ “เผื่อเลือก” ในกรณีที่ไม่ได้คณะตามที่ตนเองต้องการ นอกจากนี้ก็ยังปรากฏบทบาทของนักกฎหมายจำนวนมากในทางสาธารณะจนนักกฎหมายกลายเป็นบุคคลที่มีความสำคัญในแวดวงต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นทางการเมือง เศรษฐกิจ ระบบราชการ สถาบันตุลาการ แต่ความเปลี่ยนแปลงในลักษณะเช่นนี้อาจไม่ได้แสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในทางวิชาการด้านนิติศาสตร์แต่อย่างใด และที่สำคัญก็ดูเหมือนจะยังไม่ค่อยมีการตระหนักถึงความไร้หน้าของการศึกษานิติศาสตร์ในสังคมไทยอย่างจริงจัง แม้กระทั่งกับภายในสถาบันการศึกษาทางด้านนิติศาสตร์เองก็ตาม